

نخستین ترجمه ساختاری از قرآن کریم

محمد خامه گر

از زمان انتشار اسلام در سراسر جهان نیاز مبرم به ترجمه و تفسیر قرآن برای تبلیغ اسلام و ترویج معارف آن احساس می‌شد. این نیاز روز افزون موجب گشت تا از نخستین روزهای گسترش دامنه اسلام به سرزمین‌های غیر عربی، گروهی از اصحاب پیامبر دست به ترجمه قرآن بزنند که معروف‌ترین آنها ترجمه سلمان فارسی است.

ضرورت ارائه ترجمه‌ای دقیق و روان از قرآن از یک سو و ترجمه ناپذیری کامل قرآن از سوی دیگر، مترجمان و علاقمندان به ترجمه قرآن را به تکاپوی یافتن راه حلی برای عرضه معارف قرآن در قالب ترجمه واداشت. این تلاش در هر زمان به تناسب شرائط عصری و نیازهای نسلی به گونه‌ای بروز کرده است.

«ترجمه ساختاری» یا «ترجمه پیوسته و تفسیری» در این مسیر، آخرین مرحله از سیر تکاملی روش‌های ترجمه قرآن است. روشی که تلاش می‌کند ضمن در برداشتن فواید و نکات مثبت روش‌های پیشین، از ویژگی نوآوری نیز برخوردار باشد و مفاهیم و معانی قرآن کریم را به گونه‌ای آسان‌تر و جذاب‌تر به شیفتگان این کتاب آسمانی ارائه دهد و ترجمه قرآن را خواندنی‌تر نماید. برای آشنایی بیشتر با این روش ترجمه نگاهی گذرا به تاریخ ترجمه، قرآن و روشهای گوناگون آن بایسته است.

ترجمه قرآن ابتدا با احتیاط فوق العاده و صدور حکم به حرمت آن مواجه شد اما این دوران دیری نپایید. گرایش به حرمت ترجمه از بیم آن بود که مبادا به هنگام انتقال دادن معانی قرآن از زبان عربی به زبانی دیگر، بخشی از معانی از دست برود، و یا حالت عام و پر احتمال الفاظ و عبارات به تنگنا گراید. یا در نقل مقصود خلل و اشتباهی رخ دهد و خواننده از فیض آن همه زیبایی‌های اصل عربی محروم ماند.^۱

پس از طی شدن این مرحله، ترجمه‌های بسیاری از قرآن توسط مفسران و قرآن پژوهان ارائه شد. بر مبنای آمارهای موجود تا سال ۱۴۱۵ هجری قمری قرآن به هفتاد زبان ترجمه شده است.^۲ در این میان ترجمه قرآن به زبان فارسی با سابقه‌ترین و پر تعدادترین ترجمه‌های قرآن را به خود اختصاص داده است. به نقلی بیش از هزار بار قرآن به زبان فارسی ترجمه شده است.^۳ ترجمه قرآن در دوران هزار و دویست ساله خود^۴ به تدریج سیر تکاملی خود را طی نمود. در این فرآیند اندک اندک مترجمان قرآن عناصر و مؤلفه‌های جدیدی بر آن افزودند و ترجمه‌های خود را غنی‌تر و جذاب‌تر نمودند.

کارشناسان فن ترجمه معتقدند مترجم برای پدید آوردن ترجمه‌ای وفادار و زیبا باید سه اقدام اساسی را انجام دهد:

۱. معادل‌یابی

۲. تغییر در ساختار زبان

۳. برقراری تعادل در ترجمه^۵

این عناصر به تدریج به ترجمه‌های قرآن افزوده شد و آن را بالنده‌تر کرد. از این رو فرآیند شکل‌گیری ترجمه‌های قرآن بر همین اساس به سه دوره قابل تفکیک است.

۱. دوره ترجمه تحت اللفظی (معادل‌یابی)

بیشتر ترجمه‌های کهن و برخی از ترجمه‌های جدید، به شکل تحت اللفظی و ترجمه لفظ به لفظ است. در این روش که بیش از هزار سال تنها روش ترجمه قرآن بود تنها به عنصر معادل‌یابی اهمیت داده می‌شد و مترجمان می‌کوشیدند با دقت و احتیاط کلمات و واژه‌های مناسبی برای آیات قرآن بیابند. در این نوع ترجمه بدون توجه به ساختار جمله و در تنگنای محدود ترجمه لفظ به لفظ به معادل‌یابی و ترجمه کلمات می‌پرداختند. همین امر موجب می‌شد که خواننده از درک ارتباط کلمات و جمله‌ها با هم عاجز ماند و معنای آیه را به خوبی درک نکند.

۲. دوره ترجمه تفسیری (تغییر در ساختار زبان)

نارسایی روش ترجمه تحت اللفظی در انتقال مفاهیم قرآن و ایفای رسالت هدایتگری این کتاب الهی موجب شد تا مترجمان به روش ترجمه تفسیری روی آورند. با ارائه «ترجمه قرآن کریم الهی قمشه‌ای» و «ترجمه قرآن کریم عبدالحسین آیتی» (آواره) که اولی در یک جلد در سال ۱۳۲۳ و دومی در ۳ جلد و از ۱۳۲۴ تا ۱۳۲۶ خورشیدی منتشر شده‌اند عصر هزار ساله ترجمه تحت اللفظی به سر آمد.^۶ پس از آن، گرچه چند ترجمه تحت اللفظی دیگر نیز مانند «ترجمه معزی» به بازار آمد ولی بیشتر ترجمه‌های رایج به زبان فارسی به روش ترجمه تفسیری گرایش یافتند از جمله

ترجمه های فولادوند ، مکارم شیرازی ، مجتوی و بیش از صد ترجمه دیگر .

در ترجمه تفسیری با رعایت خصوصیات زبان مقصد و افزودن توضیحات تفسیری انتقال پیام قرآن تاحدی روان تر شد و امکان درک مفاهیم برای خواننده فارسی زبان فراهم گشت . به عبارتی در این ترجمه ، افزون بر معادل یابی به ساختار زبان مقصد هم توجه ویژه شد .

ساختار زبانی به پنج زیر ساختار یعنی ساختارهای نحوی ، صرفی ، لغوی - معنایی ، آوایی و بلاغی تقسیم می شود .^۷ علت نارسایی ترجمه های تحت اللفظی این است که در بهترین حالت ، فقط در زمینه معادل یابی و رعایت بخشی از ساختار صرفی تلاش می کردند و از رعایت سایر ساختارهای زبانی غفلت می شد .

اما در ترجمه های تفسیری به ساختار نحوی و ساختار لغوی - معنایی واژه ها و در مواردی ساختار بلاغی نیز رعایت شده است . منظور از ساختار لغوی - معنایی این است که به معنای واژه در مجموع عبارت توجه نماییم و از جمود بر معنای لغوی آن بپرهیزیم . مثلاً بدانیم کلمه «ید» در آیه شریفه «فلمسوه بایدیهم» (انعام، ۷/۶) با آنچه در آیه شریفه «مصدقاً لما بین یدیه» (بقره، ۹۷/۲) ذکر شده متفاوت است . و دومی باید «در پیش روی او» ترجمه شود نه همانند ترجمه تفسیر روشن به «میان دست های او» .

۳. دوره ترجمه آزاد (برقراری تعادل ساختاری در ترجمه)

باید دانست که ترجمه تنها برگرداندن الفاظ یا احیاناً نقش های دستوری از زبانی به زبان دیگر نیست . غایت اساسی هر ترجمه ، نخست رساندن پیام ، محتوا یا منظور متن مبدا است ؛ این غایت و هدف نباید فدای الفاظ و دستور شود . در مراحل بعدی توجه به ساختارهای نحوی ، صرفی و از همه مهم تر ایجاد تعادل میان ساختارهای متن مقصد و مبدا اهمیت می یابد .

جوهره و عامل اساسی ابلاغ پیام ، ایجاد تعادل میان ساختارهای گوناگون متن مبدا و مقصد است . اساس و پایه های زیربنایی هر ترجمه ای تعادل است ، زیرا هیچ ترجمه ای شکل و رنگ زبان مقصد را نمی یابد و قادر به رساندن محتوا و پیام متن مبدا نیست مگر با برقراری تعادل ترجمه ای .^۸ معنا و مفهوم ساده تعادل در ترجمه عبارت است از همسانی تأثیر متن مبدا و مقصد بر خوانندگان خود ، به این معنا که خواننده متن مقصد همان تأثیری را در یابد که خواننده متن مبدا در می یابد .^۹ همسانی تأثیر ، زمانی پدید می آید که مترجم بتواند با استفاده از اصل تغییر بیان (Shift) ترجمه را به قدری روان سازد که خواننده هیچ گونه بیگانگی با متن را در خود احساس نکند . تغییر بیان و برقراری تعادل در ترجمه از راههای مختلفی صورت می گیرد که مهم ترین و مشهورترین آنها عبارت است از :

۱. تغییر در ساختار نحوی ، صرفی ، معنایی - لغوی

۲. تغییر به صورت حذف از متن مبدا

۳. تغییر به صورت افزودن به متن مقصد

۴. تغییر در واحدهای زبانی: برای مثال ترجمه واحدی کوچکتر به صورت واحدی بزرگتر

یا بعکس.

۵. تغییر در ترتیب و جایگاه عناصر نحوی مطابق با ساختار نحوی زبان مقصد

۶. تغییر با جابجایی عناصر و عوامل انسجام برای ایجاد انسجام دستوری و معنایی در متن

مقصد.^{۱۰}

در روش ترجمه تفسیری به تغییر نخست و پنجم اهمیت داده می‌شود. تغییرات دوم و سوم به طور محدود و با احتیاط در متن اعمال می‌شود و از دخالت دادن عناصر تفسیری و توضیحات گسترده اجتناب می‌شود. هر چند فهم درست آیه به آن وابسته بود.

اما سبک بیانی قرآن به گونه‌ای است که ارائه معانی و مفاهیم ژرف آن جز با افزودن عبارات‌های تفسیری مقدور نمی‌باشد و چاره‌ای از اعمال تغییرات دیگر وجود ندارد. از این رو با همه تلاشی که نویسندگان ترجمه‌های تفسیری نموده‌اند، هنوز هم خوانندگان قرآن از نامفهوم بودن و ابهام موجود در ترجمه‌ها گله‌مند هستند و آنها را خواندنی و جذاب نمی‌دانند.

در توضیح این مطلب باید گفت: یکی از این ویژگی‌های قرآن مجمل بودن برخی از عبارات‌های آن است. آیات مجمل‌آیاتی است که دلالتشان روشن نمی‌باشد و فهم معنای آنها نیازمند تفسیر و توضیح است. سیوطی مهم‌ترین اسباب اجمال را وجود الفاظ مشترک، حذف برخی واژه‌ها، نامشخص بودن مرجع ضمیر، کاربرد الفاظ غریب، تقدیم و تاخیر، وجود چند احتمال در معنای آیه، استفاده قرآن از عباراتی که امروزه کار برد خود را از دست داده‌اند مانند: «یلقون السمع» به معنای می‌شنوند، دانسته است.^{۱۱}

افزون بر این فهم معنای برخی آیات تنها با دانستن شأن نزول یا فضای نزول آنها میسر است. همچنین برخی آیات متضمن نکات دقیق و گسترده‌ای است که جز با تفسیر و توضیح کامل، درک معنای آنها میسر نیست. مانند آیه شریفه: «لو کان فیهما آلهة الا الله، بی شک افزودن همه این امور به ترجمه قرآن آن را از شکل رایج ترجمه خارج کرده و به تفسیر نزدیک می‌سازد.

ضرورت دخالت دادن عناصر تفسیری در ترجمه قرآن سبک جدیدی از ترجمه را به وجود آورد که آن را «ترجمه آزاد» یا «ترجمه همراه با خلاصه التفسیر» می‌نامند. مرحوم فیض الاسلام را باید از جمله کسانی دانست که از این سبک در ترجمه خود سود جستند. همچنین خلاصه التفسیر شیخ محمود تهرانی، معانی القرآن محمد باقر بهبودی را نیز برخی از این قبیل دانسته‌اند.^{۱۲}

در این سبک بدون هیچ محدودیتی از اضافات تفسیری و توضیحات لازم برای روشن کردن معنای آیات استفاده می شود.

برخی از صاحب نظران معتقدند که گذشته از آنکه این گونه ترجمه در حقیقت تفسیر است نه ترجمه، از آنجا که موجب می شود تمام خصوصیات لفظی زبان مبدا بازسازی نشود و ترجمه با تفسیر آمیخته گردد و فهم مترجم بجای معنای قرآن به مخاطب منتقل شود، روش صحیحی برای ترجمه قرآن نیست.^{۱۳}

اما به نظر می رسد که با توجه به مشکلاتی که خواننده فارسی زبان برای فهم قرآن دارد و برای ایجاد تعادل معنایی در ترجمه های قرآن چاره ای از روی آوردن به این نوع از ترجمه نیست.

ترجمه پیوسته و تفسیری (ایجاد تعادل بافتاری در متن)

قرآن کریم خود را کتابی خواندنی^{۱۴} فصیح^{۱۵}، روشن^{۱۶} شگفت انگیز^{۱۷} و بهترین گفتار^{۱۸} می نامد و اعلام می دارد که فهم قرآن برای کسانی که پندپذیر باشند آسان و راحت است.^{۱۹} اما آیا برآستی ترجمه های فعلی قرآن نیز همانند خود قرآن خواندنی و آسان فهم هستند؟ اگر پاسخ منفی است دلیل آن چیست؟ چند نکته را می توان به عنوان دلایل این امر بر شمرد:

۱. بدون تردید مهم ترین دلیل آنکه تاثیر متن قرآن در خواننده آشنا با زبان عربی به مراتب بیشتر از تاثیر ترجمه قرآن در سایرین است، اعجاز قرآن است. متن عربی قرآن از سوی خداوند بزرگ و بی همتا نازل شده است و اگر جن و انس جمع شوند نمی توانند همانند آن را بیاورند اما ترجمه قرآن، در بهترین حالتش هم، کاری بشری است که به هیچ روی یارای برابری با متن اصلی را ندارد. همین امر مهم ترین تفاوت بین ترجمه قرآن و ترجمه متن های دیگر است که در آنها به شرط توانایی مترجم سرانجام امکان برقراری «تعادل ترجمه» وجود دارد اما در ترجمه قرآن چنین امری هرگز میسر نیست.

۲. برای ارائه ترجمه وفادار و زیبا و روان از قرآن باید همه اصول علمی و فنی ترجمه را رعایت کرد تا «ترجمه ای معادل» ارائه نمود. نباید به دلیل مقدس بودن متن قرآن، خواننده را از لذت خواندن ترجمه ای شیوا محروم کرد و تقدس قرآن را به ترجمه آن هم سرایت داد. بی شک افزودن حتی یک حرف به قرآن کاری نادرست و تحریفی نا بخشودنی است. اما در ترجمه قرآن افزودن عبارات با رعایت امانت علمی و هماهنگی با مفاهیم و معانی قرآن کاری ستودنی و بایسته است زیرا ترجمه موفق، ترجمه مخاطب محور است نه متن محور.

۳. یکی از اموری که به جذابیت متن یاری می رساند و ترجمه را علمی تر و خواندنی تر می نماید رعایت انسجام دستوری و معنایی در متن مقصد و یا «تعادل بافتاری» است. اما متأسفانه

در هیچ یک از ترجمه های فعلی به آن توجه نشده است. و همین امر به شیوایی و روانی این ترجمه ها لطمه زده است.

«تبادل بافتاری» عبارت است از رابطه ساختاری و منطقی میان عناصر جمله یا متن در محور زنجیری کلام. در واقع ارتباط، انسجام، پیوستگی و پیوند میان اجزا و عناصر کلام - در تمام سطوح زبانی - منشا ظهور بافتار است.^{۲۰}

ترجمه های تفسیری و آزاد قرآن با آنکه بسیاری از تغییرات را برای رسیدن به «تبادل در ترجمه» پذیرفته اند اما از مسئله مهم برقراری انسجام در متن غفلت کرده اند. این در حالی است که اگر تبادل بافتاری در ترجمه ایجاد نشود خواننده به درک کامل و آسان مقصود و معانی آیات نائل نمی شود. مترجم به هر میزان که در معادل یابی و تبادل ساختاری موفق باشد تا زمانی که مثلاً وجه ارتباط صدر و ذیل آیه ۱۸۹ سوره بقره را بیان نکند، نمی تواند معنای آن را به درستی منتقل کند. این آیه ابتدا به سؤالی درباره هلال های ماه پاسخ می دهد و سپس اهل تقوا را از آنکه از پشت خانه ها درآیند نهی می کند و از آنها می خواهد از در ورودی خانه وارد شوند. افزون بر این او باید چگونگی ارتباط این آیه با آیه قبلی که درباره رشوه خواری و آیه بعدی که درباره جهاد است را نیز بیان کند تا خواننده را برای درک انسجام متن یاری رسانده و او را به فهم معنای آیات نزدیک کند. گسستگی و پراکندگی ظاهری آیات قرآن و ناتوانی مترجمان از نشان دادن ارتباطی که در ورای این ظاهر گسسته نهفته است موجب شده تا مستشرقانی همچون «آرتور جان آبربی» بنویسند: قرآن از هر انسجامی که مربوط به ترتیب نزول باشد و نیز از انسجام منطقی بسی بدور است خواننده قرآن بویژه اگر ناچار باشد که به یک ترجمه اکتفا کند، هر چند آن ترجمه از نظر زبان شناختی دقیق باشد بی شک از سبک جسته جسته و ناپیوسته بسیاری از سوره های قرآن حیران و هراسان خواهد شد.^{۲۱} و یا پروفیسور «بلاشر» بگوید:

فکر در جستجوی یافتن رابطه ای است که اصلاً در این ترجمه ها وجود ندارد.^{۲۲}

اگر مترجم تمام تلاش خود را بکار برد تا مطالب قرآن را خوب بفهمد و از نظم و ارتباط موجود، تناسب آیات و موضوعات گوناگون هر سوره را دریابد و هر آیه را در مجموع سوره مورد توجه قرار دهد و همبستگی آیات را در ترجمه حفظ کند، می تواند ضمن پاسخگویی به این شبهات، خواننده ترجمه قرآن را نیز از لذت درک معارف و مفاهیم قرآنی بهره مند سازد.

بدین ترتیب، ترجمه «پیوسته» وفادارترین ترجمه نسبت به قرآن مجید است؛ زیرا ضمن رعایت شرایط و مبانی علمی، برای دستیابی به مفاهیم بیکران قرآن، مطالب هر سوره را به صورت یک

واحد به هم پیوسته و یک مجموعه هماهنگ ارائه می کند .

در روش نوین ترجمه پیوسته ، ضمن حفظ پیوستگی مطالب ، با استفاده از تفاسیر ارتباط آیات آشکار گشته و با بکارگیری کلمات مناسب و افزودن جملات تفسیری و توضیحی و دسته بندی و ردیف کردن و تیتراژگذاری و استفاده از علائم و رموز جدید نگارش و یا توضیح پاره ای از مطالب لازم در پانویس ، ترجمه را هر چه بیشتر به متن اصلی قرآن نزدیک تر می نمایم .

پیشینه ترجمه پیوسته و تفسیری

روش ترجمه پیوسته ، نخستین بار در ایران توسط دکتر عبدالکریم بی آزار شیرازی در تفسیر کاشف و کتاب قرآن ناطق مطرح شد . ایشان در تفسیر خویش تلاش نمود تا ضمن ارائه ترجمه ای روان از آیات قرآن با تیتراژهای مشخص و مرتبط ، مفاهیم آیات را به یکدیگر پیوند زده و با تفسیر آیات فهم آنها را آسان نماید . وی با این اقدام ، گام بلندی را در آسان سازی درک مفاهیم قرآن برداشته است . وی روش ترجمه خود را ترجمه پیوسته و آوایی نامید زیرا افزون بر ترجمه آیات سعی کرده بود سبک آوایی قرآن را که نثری مسجع است نیز در ترجمه خود منعکس کند .

مرحوم فیض الاسلام نیز در ترجمه خود تا حدی به پیوستگی آیات توجه داشته و در بسیاری از موارد نظرات طبرسی در تفسیر مجمع البیان را در باره ارتباط آیات در ترجمه خود منعکس کرده است .

با تکمیل روش تفسیر کاشف ، روش «ترجمه پیوسته و تفسیری» یا «روش ترجمه ساختاری» بوجود آمد . در این سبک با تکیه بر «نظریه هدفمندی سوره ها» و با استناد بر ساختار درختی هر سوره می توان ترجمه ای گویاتر و سهل الوصول تر از آنچه در تفسیر کاشف فراهم آمده است تنظیم کرد . به کمک این روش در کمترین فرصت و بیشترین دقت می توان به معانی آیات قرآن دست یافت . زیرا ارتباط آیات در متن ترجمه وارد شده و به صورت یک متن پیوسته ارائه می گردد .

در این شیوه جدید مطالب هر سوره با جمله بندی های کامل و روان بگونه ای ترجمه می گردد که خواننده ، هر سوره را به شکل یک متن پیوسته احساس کرده و پایان یافتن آیه و شروع آیه دیگر را کاملاً به هم مرتبط می بیند . و در مجموع پس از خواندن یک سوره با غرض اصلی سوره ارتباط برقرار کرده و اهداف و مقاصد سوره را به خوبی درک کند .

اهداف ترجمه پیوسته

در این روش هیچ گاه خواننده با جملات منقطع که نتیجه ترجمه گسسته آیات قرآن است برخورد نمی کند بلکه با متنی پیوسته و یک دست مواجه می گردد که درک معانی و مقاصد آن

بسیار سهل و آسان است . به طور خلاصه این روش نوین اهداف زیر را دنبال می کند .

۱ . حذف دافعه های زبانی ترجمه قرآن که برای کسانی که با زبان عربی انس ندارند کاملاً محسوس است

۲ . فراهم سازی امکان دسترسی به مفاهیم قرآن در کم ترین زمان با ارائه هم زمان ترجمه و تفسیر قرآن

۳ . ایجاد جذابیت های نوشتاری در ترجمه قرآن

به نظر می رسد که از سبک های رایج ، ترجمه پیوسته و تفسیری از گیرایی و تأثیر گذاری بیشتری برخوردار باشد . به خصوص که بر اساس این سبک ، ترجمه قرآن با توضیحات و عبارات ربطی به شکل متنی متصل و یکپارچه در می آید ، از این رو درک و فهم آن برای خواننده ای که به چنین سبکی در همه مکتوبات (اعم از کتابهای درسی و غیر درسی) عادت کرده است آسان تر خواهد بود .

ویژگی های ترجمه پیوسته و تفسیری

ترجمه پیوسته و تفسیری قرآن از ویژگی های زیر برخوردار است :

۱ . تکیه بر نظریه هدفمندی سوره ها

نظریه « هدفمندی سوره های قرآن » از مباحثی است که در سال های اخیر مورد توجه خاص قرآن پژوهان و مفسران قرار گرفته است . بر اساس این نظریه هر سوره دارای یک هدف اصلی است و محتوای سوره با فصل ها و مقاصد فرعی قابل تفکیک است . هر دسته از آیات به لحاظ تناسب درونی و ارتباط نزدیکی که با یکدیگر دارند ذیل یک فصل قرار می گیرند . این فصل ها در یک نکته اساسی که هدف و غرض اصلی سوره را تشکیل می دهد مشترکند ، بنا بر این لازمه طبیعی اعتقاد به هدفمندی سوره ها این است که به ارتباط ارگانیک و منطقی آیات با یکدیگر معتقد باشیم بگونه ای که بتوان در یک نمودار درختی همه آیات را از طریق محورها و عناوین فرعی به یک عنوان و موضوع اصلی متصل ساخت . در صورتی که بتوان نمودار درختی سوره را ترسیم کرد . بر اساس آن می توان مفاهیم آیات را به یکدیگر متصل نموده و ترجمه پیوسته ای را که حاکی از معانی لغات و مقاصد سوره باشد ارائه نمود .^{۲۳}

۲ . استناد به نظرات تفسیری علامه طباطبایی

هر ترجمه ای - بجز ترجمه تحت اللفظی و لغوی - برای درک معانی خاص لغات در آیات و جایگاه نحوی آنها در جمله و مفاهیم واقعی هر آیه نیازمند پشتوانه تفسیری است ، از این رو همه مترجمان قرآن یا مفسر بوده اند و یا با تکیه بر تفاسیر معتبر در وادی ترجمه گام نهاده اند .

تفسیر المیزان یکی از علمی ترین و معتبرترین تفاسیر رایج در جامعه علمی مسلمانان است . دیدگاه‌های اجتماعی و فلسفی علامه طباطبائی با گشودن راهی جدید برای درک معانی قرآن ، زمینه ساز رویکرد و استقبال نسل جوان و دانشگاهی به قرآن و تفسیر بوده است .
 بعلاوه علامه طباطبائی از معدود مفسران شیعی است که نظریه هدفمندی سوره‌ها را پذیرفته است . وی ابتدای هر سوره با گشودن فصلی تحت عنوان «بیان» پیش از تفسیر آیات اهداف و مقاصد اصلی سوره را مطرح کرده است . در برخی موارد نیز به فصل بندی سوره‌ها پرداخته است . به همین دلیل نیز ما این تفسیر را مبنای ترجمه خویش قرار داده‌ایم . در این ترجمه در موارد زیر از تفسیر گرانقدر المیزان بهره می‌بریم :

۱ . کشف غرض سوره و ساختار نهایی آن (ارتباط آیات با یکدیگر و با غرض سوره)

۲ . تعیین معانی مفردات قرآن (لغات)

۳ . تجزیه و ترکیب آیات به عنوان پایه اصلی ترجمه

۴ . استخراج مفهوم تفسیری آیه و معانی کنایه‌ای و استعاره‌ای الفاظ (معنای نهائی آیه)

۵ . ارائه توضیحات و نکات تفسیری در پاورقی و متن اصلی ترجمه

۶ . تعیین شأن نزول‌ها و میزان اعتبار روایات تفسیری

بر این اساس ، باید این ترجمه را ترجمه پیوسته و تفسیری قرآن بر اساس تفسیر المیزان نامید . گفتنی است با این روش می‌توان نظرات تفسیری علامه طباطبائی (ره) را به شکلی جذاب و آسان در اختیار نسل جوان قرار داد .

در مواردی که علامه طباطبائی از بیان یکی از موارد شش گانه فوق - به هر دلیلی - اجتناب کرده و در باره آن سخنی نگفته باشد ؛ نظرات نهایی با مراجعه به سایر تفاسیر معتبر خاصه تفسیر مجمع البیان ، منهج الصادقین و نمونه به گونه‌ای برگزیده می‌گردد که تعارض مبنایی با نظرات علامه نداشته و قرائتی بر خلاف آن در تفسیر المیزان مشاهده نگردد .

۳ . رعایت امانت در ترجمه قرآن

یکی از مبانی بنیادین ترجمه کتاب‌های مقدس آن است که در ترجمه ، متن اصلی از افزوده‌های مترجم مشخص گردد . رعایت این اصل در کتاب اصیل و ریشه‌داری همچون قرآن که مستند به وحی الهی بوده و طهارت و پاکی آن بطور کامل حفظ شده است از اهمیت دو چندان برخوردار است . در ترجمه پیوسته و تفسیری قرآن - که به ناچار افزودنی‌ها و جملات ربطی آن فراوان است - از دو طریق امانت در ترجمه رعایت می‌گردد : نخست آنکه عبارات غیر قرآنی را به حد اقل کاهش داده و جز در موارد ضروری و آنهم با کم‌ترین کلمات چیزی به اصل ترجمه افزوده

نگردیده، دوم: ترجمه آیات با قلم و فونت متفاوتی از افزوده‌های مترجم ارائه می‌گردد. البته تأکید این نکته ضروری است که در برخی موارد به منظور نشان دادن ربط آیات، شأن نزول‌ها و مفاهیم تفسیری، به ناچار عبارات افزوده شده از اصل متن بیشتر می‌شود اما در هر حال باید سعی کرد که چنین امری به موارد ضروری و ناگزیر محدود گردد.

۴. تنظیم فهرست مطالب در هر سوره

یکی از اقدامات بایسته برای تسهیل ارتباط نسل جوان با قرآن و مفاهیم آن، تهیه فهرست مطالب برای هر سوره است؛ بگونه‌ای که خواننده قبل از مطالعه هر سوره نمایی کلی از مباحث دریافتی و هدف و غرض اصلی سوره را درک کند. فهرست مطالب با ارائه اجمالی مباحث، خواننده را به خواندن سوره تشویق کرده و در او انگیزه درک نکات بیشتری را بوجود می‌آورد. بعلاوه وجود فهرستی از مطالب سوره‌ها در انتهای قرآن کریم، امکان دستیابی به موضوعات و مطالب مورد نیاز پژوهشگران را فراهم آورده و راهنمایی لازم را به آنان ارائه می‌دهد.

در این ترجمه که در پرتو نظریه هدفمندی سوره‌ها فراهم آمده است و بر اساس ساختار کلی سوره تنظیم می‌گردد، فصل‌ها و عناوین فرعی سوره به صورت «میان تیتراژ» در متن گنجانده شده و در ابتدای آیات مربوطه قرار داده می‌شود و متن ترجمه را به متون کلاسیک موجود نزدیک می‌نماید.

۵. رعایت آرایه‌های ادبی و اصول ویراستاری

قرآن در شمار یکی از کتب ادبی بلکه عالی‌ترین متن ادبی است که همه اصول فصاحت و بلاغت در آن بطور کامل رعایت شده است تا بدان پایه که هر کس کم‌ترین آشنایی با ادبیات عرب داشته باشد به اعجاز ادبی قرآن اعتراف می‌نماید. بدون شک ترجمه چنین کتابی بدون توجه به آرایه‌های ادبی و زیبایی‌های نگارشی ترجمه‌ای ناقص و نارساست، از این رو در ترجمه حاضر سعی شده است حتی الامکان طنین زیبا و بیان فاخر قرآن در قالب زبان شیرین فارسی انعکاس یابد و بانگارش متنی استوار و در عین حال گویا و روان مقصود اصلی از ارائه چنین ترجمه‌ای حاصل شود علاوه بر آن به اقتضای سخن از کلمات، عبارات، ضرب‌المثل‌ها، کنایات و... که حلاوت و جذابیت سخن را باخود به ارمغان می‌آورد، استفاده شود. و بدین طریق متن ترجمه برای خواننده فارسی زبان هر چه بیشتر خواندنی و دارای کشش باشد.

همچنین رعایت اصول ویرایش و استفاده از علائم نقطه گذاری که خواندن و درک مقصود را آسان می‌کند نیز از بایسته‌های این ترجمه است.

۶. افزودن پاورقی‌های تفسیری

به منظور ارائه نکات تفسیری و پاسخگویی به برخی از شبهات احتمالی در پاورقی ترجمه

نکات و موارد ذیل افزوده می شود:

۱. توضیحات ضروری که اضافه نمودن آنها در متن آن را از حالت ترجمه خارج می کند.
۲. اضافه نمودن نکات تفسیری همچون مفهوم کید الهی در آیه (ان کیدی متین).
۳. بیان دلایل انتخاب عبارت خاص در ترجمه آیاتی که مشتمل بر استعاره، کنایه، یا ضرب المثل است، مانند ترجمه (یوم یکشف عن ساق) به روز بسیار سخت.

نمونه ای از ترجمه پیوسته و تفسیری

اکنون برای آشنایی بیشتر خوانندگان با این سبک جدید، ترجمه پیوسته و تفسیری سوره مبارک قلم تقدیم می گردد.

معرفی سوره:

سوره قلم در نخستین سال های بعثت پیامبر نازل شد. در این ایام پیامبر دعوت خود را تازه علنی کرده بود و همگان از محتوای رسالت وی مطلع شده بودند. مشرکان همه تلاش خود را برای سرکوب کردن دعوت توحیدی رسول اکرم و به سازش کشاندن ایشان به کار می بردند؛ از جمله سعی کردند با تهمت و شایعه سازی چهره پاک پیامبر را که مورد اعتماد عموم مردم مکه بود مخدوش نمایند. یکی از بارزترین این اقدامات، دامن زدن به تهمت جنون و تأثیر پذیری پیامبر از جن ها بود. سوره قلم ضمن تسلی دادن به پیامبر و دعوت او به صبر، بر ناکامی و شکست مشرکان در دنیا و خوارگی و ذلت آنها در آخرت تأکید می کند. و روش مقابله با اقدامات کینه توزانه که ناشی از حقد و کینه است را به پیامبر می آموزد.

سوره قلم این هدف را در چهار بخش پی گیری می کند. آیات نخستین سوره (آیات ۱-۹) به بررسی اتهام جنون و اثبات بی پایگی آن اختصاص دارد. در بخش بعدی سوره (آیات ۱۰-۱۵) خصلت های ناپسند و رفتارهای زشت مخالفان پیامبر به تصویر کشیده می شود تا همگان با چهره واقعی آنان آشنا گردند. بدانند ریشه این تهمت ها، شخصیت منفی مشرکان است نه رفتار یا گفتار پیامبر. در بخش سوم، (آیات ۱۶-۴۷) عاقبت شوم تهمت زندگان ذکر می گردد و ناکامی آنها در دنیا و ذلت و خواریشان در آخرت بیان می شود. تا نشان دهد که تلاش های مذبوحانه مشرکان به جای شکست پیامبر به ناکامی خودشان منجر خواهد شد.

آخرین بخش سوره (۴۸-۵۰) نیز به بیان وظیفه پیامبر در برابر مشرکان و تهمت های آنان اختصاص دارد و از ایشان می خواهد که در برابر سخنان مشرکان صبر پیشه کند و مجازات آنها را به خدا واگذارد و مطمئن باشد که آنان راه به جایی نخواهند برد.

فصل اول : دلایل نفی اتهام جنون از پیامبر: (۱-۹)

۱. تأکید بر مبری بودن پیامبر از تهمت جنون
 ۲. پاسخ به تهمت جنون و دلایل نفی جنون از پیامبر
 - دلیل اول: نبوت پیامبر ۲-۳
 - دلیل دوم: اخلاق پیامبر ۴-۶
 - دلیل سوم: عدم صلاحیت کفار برای تشخیص جنون و گمراهی ۷
 ۳. نتیجه گیری: هدف اصلی مشرکان آن است که تو را به سازش بکشانند ۸-۹
- فصل دوم: خصوصیات اخلاقی و شخصیتی مشرکان تهمت زننده: (۱۰-۱۵)

۱. ویژگی های شخصیتی
۱. بسیار قسم می خوردند ۱۰
۲. حقیر و پست یا دروغگو و شرور ۱۱
۳. عیب جو و غیبت کننده ۱۱
۴. سخن چینی بین مردم ۱۱
۵. مانع کار خیر و نیک ۱۲
۲. ریشه یابی رفتارها
۱. غرور به مال و قدرت ۱۴
۲. انکار حق و خرافه نامیدن آیات الهی ۱۵

فصل سوم: عاقبت شوم تهمت زندگان مشرک: (۱۶-۳۴)

۱. عذاب دنیوی
- ذلت و حقارت فوق العاده در دنیا ۱۶ علوم انسانی و مطالعات قرآنی
- نرسیدن به اهداف دنیوی و احساس خسران و ضرر در دنیا همانند باغداران ثروتمند ۳۲-۱۷
۲. عذاب آخروی
- مقایسه سرانجام مشرکان با اهل تقوا
- مشرکان در دنیا و آخرت معذبند و البته عذاب آخروی آنها شدیدتر است. ۳۳
- متقین در نزد پروردگارشان از باغ های سرشار از نعمت بهره مند می شوند. ۳۴
- دلایل حتمی بودن عذاب مجرمان در قیامت
۱. حکم عقل به عدم تساوی مؤمن و مجرم ۳۶
۲. فقدان دلیل نقلی بر تساوی مؤمن و مجرم ۳۸-۳۷

۳. عدم وجود تعهد و پیمانی از سوی خدا برای نجات مجرمان ۴۰-۳۹
۴. ناتوانی همگان از دفع عذاب مشرکان ۴۵-۴۱
- سختی عذاب قیامت و ناتوانی مشرکان از دفع آن با عبادت ۴۳-۴۲
- کشاندن گام به گام مجرمان به سوی عذاب بدون آنکه خود بدانند ۴۵-۴۴
۵. بی دلیل بودن مخالفت آنان با پیامبر و حق ستیزی آنان ۴۶
۶. ناتوانی مجرمان از تغییر حکم و سنت الهی ۴۷
- فصل چهارم : وظیفه پیامبر در برابر مشرکان و تهمت های آنان (۴۸-۵۰)
- صبر کردن برخلاف حضرت یونس
- نتیجه گیری : تهمت جنون نشانه اوج درماندگی مشرکان است. (۵۱-۵۲)

ترجمه و تفسیر سوره

۱. پیامبر و تهمت جنون

ن(نشانه است؛ نشانه ناتوانی دیگران از آوردن کتابی چون قرآن؛ نشانه نبوت پیامبر) سوگند به قلم و حقیقتی که می نگارد. ۱ دشمنان پیامبر و آنان که تهمت دیوانگی و گمراهی به او می زنند دروغگوئی هستند که سرانجام ناکام خواهند ماند. ای پیامبر! دیوانگی و گمراهی هرگز برازنده کسی مانند تو نیست؛ نشانه این سخن سه چیز است: نخست آنکه تو به مقام نبوت آراسته ای و چنین مقامی دیوانگان را نشاید. پس به برکت این نعمت که پرورگارت به تو داده است، دیوانه و گمراه نیستی. ۲ تو پیوسته از این نعمت بهره مند خواهی بود و پاداشی که پروردگارت در برابر انجام این خدمت نصیب تو کرده، همیشه می آید. ۳ پس این تهمت سزاوار تو نیست.

دومین نشانه برنادرستی سخنان کافران این است که خلق و خوی تو بسیار زیبا و دوست داشتنی است. ۴ و این خصال نیکو نه تنها با حال گمراهان و دیوانه گان سازگاری ندارد بلکه نشانه کمال عقلی و معنوی توست و تو و آنان در می یابید، ۵ که چه کسی دیوانه است ۶.

گذشته از این نشانه های روشن، کافران نه شایسته اند و نه می توانند که دیوانه و گمراه را از غیر آن باز شناسند. تنها خدای ثست که گمراهان راهش را خیلی خوب می شناسد همان طور که از راه یافتگان بهتر از هر کس با خبر است. ۷ به خیال خام خود، با این سخنان می خواهند چهره پاک تو را خراب کنند و برای این منظور به هر حيله ای دست می زنند. اما تو هرگز از کسانی که آیین تو را انکار می کنند پیروی مکن ۸؛ هدف اصلی آنها از این یاوه گویی ها آن است که تو را به سازش بکشانند. می خواهند که تودر برابر انحرافاتشان نرمش نشان دهی و سکوت کنی تا چه بسا

آنان نیز از برخی اعتقادات خود دست بردارند، ۹ و از مخالفت های خود بکاهند . و با این حيله تأثیر دین تو را کم کم از بین ببرند و تو را به دنبال خود بکشانند .

۲ . شخصیت تهمت زندگان

چگونه می توان از این گروه که می خواهند با تهمت و حيله گری دین خدا را نابود کنند پیروی کرد؟ افرادی پست و سست رأی که به هیچ چیزی اعتقاد ندارند ، واز همین رو آسان به مقدسات سوگند می خورند ۱۰ ؛ عیب جویان تفرقه افکنی که جلوی کار خیر را می گیرند و نمی گذارند حق به حقدار برسد ۱۱ ؛ تجاوزگر و گناهکارند ۱۲ چنان که گناه عادت همیشگی شان شده است ؛ درشت گویان بی تیره و تباری ، ۱۳ که در راه باطل به کینه توزی و دشمنی بر می خیزند . آیا به راستی به سخن چنین کسانی می توان اعتماد کرد و به راه آنان رفت ؟! می دانی چرا آنان چنین روش ناپسندی را در زندگی پیشه کرده اند؟ آنان به دارایی و توانایی خود فریفته شده اند . ۱۴ هم از این روست که دلایل روشن و آشکار هدایت را انکار می کنند و آنها را داستان های خرافی گذشتگان می نامند . ۱۵

-
- ۱ . آذرشب ، دانشنامه جهان اسلام ، مقاله ترجمه قرآن/ ۲۱۳ .
 - ۲ . ترجمان وحی ، سال ۲ ، شماره ۴ ، اسفند ۱۳۷۷ ، ص ۷ ، سخن سر دبیر .
 - ۳ . فهرست تقریباً کامل ترجمه های فارسی که بیش از یک هزار عنوان را در بر می گیرد بزودی از سوی مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان های خارجی انتشار می یابد . (بهاالدین خرمشاهی ، دخالت عنصر تفسیر در ترجمه کتب مقدس ، یادگار نامه فیض الاسلام ، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی خمینی شهر ، چاپ اول ، بهار ۱۳۸۳ ، ص ۲۱۳)
 - ۴ . کهن ترین ترجمه قرآن ، قرآن مترجم آستان قدس رضوی است که بین سال های ۲۵۰ تا ۳۵۰ قمری نگاشته شده است .
 - ۵ . برای توضیح بیشتر نک : قلی زاده ، حیدر ، مشکلات ساختاری ترجمه قرآن کریم/ ۸-۱۸ ، دانشگاه تبریز ، ۱۳۸۰ .
 - ۶ . بهاالدین خرمشاهی ، ترجمان وحی ، سال ۴ ، شماره ۷ (بهار و تابستان ۱۳۷۹) ، ص ۸ .
 - ۷ . مشکلات ساختاری ترجمه قرآن/ ۹ .
 - ۸ . همان/ ۱۸ .
 - ۹ . همان/ ۱۵ .
 - ۱۰ . همان/ ۱۶ .
 - ۱۱ . جلال الدین عبدالرحمن السیوطی ، الاتقان فی علوم القرآن/ ۲/ ۶۲ ، انتشارات امیر کبیر ، ۱۳۶۳ .
 - ۱۲ . رضایی اصفهانی ، محمد علی ، روشها و سبک های ترجمه متون مقدس با تأکید بر ترجمه قرآن ، یادگار نامه فیض الاسلام/ ۲۸۵ ، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی خمینی شهر ، چاپ اول ، بهار ۱۳۸۳ .
 - ۱۳ . همان/ ۲۸۷ .
 - ۱۴ . قمر/ ۱۷ .
 - ۱۵ . زمر/ ۲۸ .
 - ۱۶ . یوسف/ ۱ .
 - ۱۷ . جن/ ۱ .
 - ۱۸ . زمر/ ۲۳ .
 - ۱۹ . ولقد یسرنا القرآن للذکر فهل من مدکر (قمر/ ۳۲)
 - ۲۰ . مشکلات ساختاری ترجمه قرآن/ ۱۴ .
 - ۲۱ . Arberry The quran interpreted, by Arthur .
 - ۲۲ . بلاشر ، رژی ، در آستانه قرآن/ ۳۰۰ .
 - ۲۳ . نک : محمد خامه گر ، ساختار هندسی سوره های قرآن